

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/03/salamon-konrad-kortarsak-korabeli-nyilatkozatai-az-oszirózsas-forradalomrol-10-01-06/>

Salamon Konrád

Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról

(Oktatási segédlet)

A Tanulmányok rovatban megjelent íráshoz összegyűjtöttem egy kis csokornyí véleményt, nyilatkozatot azokból, amelyeket az eseményekben résztvevő, vagy azokat figyelemmel kísérő kortársak – egy-két kivételtől eltekintve – akkor, az őszirózsás forradalommal egy időben fogalmaztak és jelentettek meg. Ezek a – történeteket helyesen értékelő – nyilatkozatok egyetértettek abban, hogy a háborús vereség utáni helyzetben a magyarság számára a parlamentáris demokrácia megteremtése lett volna a legjárhatóbb út, és a legjobb politikai megoldás. Ezért fogadták támogatón az őszirózsás forradalom okozta változásokat és a köztársaság kikiáltását. Az itt közölt korabeli vélemények azonban több személy esetében is jelentősen különböznek későbbi visszaemlékezéseiktől, állásfoglalásaiktól.

„Bal-jóslatú, bús nép a magyar
Forradalomban élt s ránk-hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.”
Ady Endre

Bevezetés

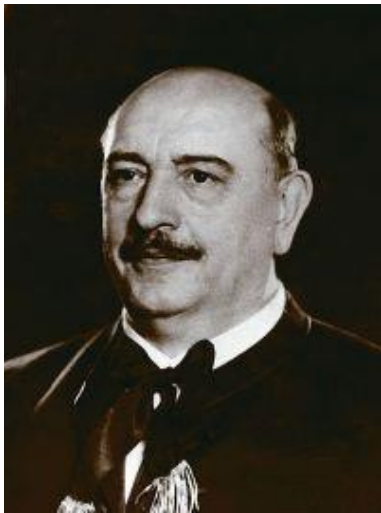
Az események utáni véleményváltozásoknak az az oka, hogy a háborús vereség utáni kétségbeejtő helyzetben kikiáltott magyar köztársaság minden erőfeszítését ellehetetlenítették a győztesek oldalára került szomszédjaink területfoglalásai, valamint az egyre nagyobb befolyásra szert tevő kommunisták, akik a Moszkvából kapott pénzen folytatott lehangoló propagandájuk felelőtlen ígéreteivel egyre nagyobb befolyásra tettek szert, és sikeresen izgatták megtévesztett követőiket a köztársaság megdöntésére. Sőt a kommunisták az általuk megszervezett államcsíny végrehajtásakor még azt a hazugságot is elhitették, hogy a köztársaság elnöke átadta nekik a hatalmat. Ezért sokan úgy gondolták, hogy a köztársaság az ország vesztét okozó kommün előkészítője volt. S miután a vörösterroret alkalmazó kommunista diktatúra megbukott, a fehérterrorral hatalomra jutott ellenforradalmi rendszer sikeresen össze is mosta az ún. „két forradalmat”. (Ez a megfogalmazás azért is elfogadhatatlan, mert a forradalom utáni demokratikus kibontakozást felszámoló, és egy új, totális diktatúrát megvalósító kommunista államcsínyt eleve nem lehet forradalomnak tekinteni.) Mindezek után az a leegyszerűsítő, tényeket semmibe vevő felfogás vált a két világháború közti rendszer hivatalos és elvárt véleményévé, hogy a magyarság katasztrófáját okozó tanácsköztársasággal együtt nemzeti történelmünk szégyenfoltjává kellett gyaláznia az akkor legjobb megoldásnak ígérkező köztársaságot is.

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról (Oktatási segédlet)

Ezért változtatta meg véleményét azoknak a nemzeti elkötelezettségű irányzatoknak és személyiségeknek a többsége, akik az őszirózsás forradalom győzelme és az első köztársaság kikiáltása idején – a magyar társadalom döntő többségéhez hasonlóan – még úgy látták, hogy a magyarság rátalált a helyes útra.

Magyarország számára az első világháború után a parlamentáris demokrácia biztosíthatta volna a vereség utáni talpra állás legemberségesebb és leghatékonyabb módját. Ennek pedig az adott körülmények között a legmegfelelőbb kerete a köztársasági államforma volt, amelynek megerősödését jelentős részben biztosíthatta volna az a nemzeti összefogásra való készség, ami a következő rövid szöveggyűjteménynek az őszirózsás forradalom idején keletkezett dokumentumaiból is kiviláglik. Ritka, de – sajnos – nagyon rövid pillanata volt XX. századi történelmünknek, hogy a legfontosabb kérdésekben egyetértett a mérsékelt baloldaltól a mérsékelt jobboldalig minden politikai irányzat.

*

1918 végén **Hóman Bálint** az Egyetemi Könyvtár munkatársa megjelentetett egy vékony kis füzetet *Néhány nap a magyar történelemből* címmel, amelyben a következőket írta: „Az októberi forradalom gyökerei visszanyúlnak Bosznia annexiójáig, sőt még a korábbi évekig, talán pontosan 1902-ig, amikor a magyar parlament ellenzéke először folytatott kíméletlen obstrukciót azok ellen a katonai javaslatok ellen, amelyekben vakmerően veti fel fejét a bécsi militarista és imperialista gondolat. Az élethalálharc akkor kezdődött meg. A lehetetlen birtokpolitika, az elmaradt rendi közigazgatás, a fiatal, tehát annál mohóbb tőkegazdálkodás által elnyomott nép a maga népi és szociális keserűségével öntudatlanul is a közjogi harcokat fűtötte és mozgatta. Ez volt az egyik oldalon, a másikon pedig a veretlen, az agonizáló osztrák imperializmus, amely éppen hogy visszás létjogát bebizonyítsa, mind erőszakosabb és erőszakosabb eszközökhöz folyamodik, egyformán magyarokkal, horvátokkal, csehekkel, lengyelekkel, sőt osztrák-németekkel szemben, másrészt azonban, hogy tarthassa magát, teljesen eladódik a berlini szövetségnek. A régi hármass szövetség, Andrássy és Bismarck paktumának ez is volt belső értelme: az osztrák igazgatás és korrupció katonai fedezete. A népek ellen kormányzott erőszakos és hibrid, természetellenes és közjogában valóban agy gimnasztikán alapuló államiség merőben népellenes, dinasztikus és rendi, egy, az elmúlt történelemből vett jelszavak és rendszerek szerint dolgozik.” A szerző írásában még a következő megállapítások találhatók: Az elnyomást fenntartotta „egy kíméletlenül uralkodó osztály, egyesek mérhetetlen és igazságtalan előnye, másrészt a mesterségesen tudatlanságba és szegénységbe szorított nép. Amire képtelen volt agitáció és felvilágosítás, azt elvégezte a háború töméntelen szenvedése.” (...) „Hamis ideálokért harcoltunk. Ezek az ideálok összeomlottak, hogy helyükbe új világrend alakuljon.” (...) „Magyarországot meghódították a magyar népnek, és most meg akarjuk hódítani a világ népeinek szimpátiáját, hogy a dolgozó magyar nemzet erejéhez és tudásához méltó helyet foglalhasson el a dolgozó népek művelt és békés társadalmában. Ez történt.”²

Az idézett megállapításokon kívül Hóman részletesen összefoglalta az október 26-a és 31-e között történeteket: IV. Károly taktikázását, Károlyi Bécsbe hívását, a lánchídi csatát,

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról (Oktatási segédlet)

Hadik kormányalakítási kísérletét, a katonaság átállítását a Nemzeti Tanács oldalára, az új kormány megalakulását, Tisza saját maga által kihívott végzetének beteljesedését, a Károlyi-kormány első intézkedéseit: a nemzet-, a nép-, és munkásörség szervezését, a közalkalmazottak illetményének felemelését. Végül „*lelkes hangon tájékoztatott a megvalósulás előtt álló reformokról, az általános titkos választójogról, a demokratikus földbirtok politikáról és a vagyonadónak a kis jövedelműeket kímélő, a háborúban meggazdagodottakat sújtó reformjáról.*”³

A Bécsben dolgozó **Szekfű Gyula**, akinek a Dick Manóval közös kiadványt fenntartó Gábor Andorral jó kapcsolata volt, 1918. november 14-én Gábornak a következőket írta: Szeretne hazajönni, „*de úgy, hogy ne Balkánországba menjek, hanem Európába. Köztársaságba nagyon szívesen, de európai, akár szocialista köztársaságba. Csak nem balkáni türelmetlenséggel telítettbe, ahol a gondolatot vagy megfigyelés közlését egy császár helyett (kinek ügyis annyi dolga van) 50-60 'demokrata' cenzúrázná. Ön úgy véli, hogy az új Magyarország nem ilyen lesz. Kívánom, hogy igaz legyen. S ha igaza van, akkor szívesen megyek haza akármilyen állásba.*”⁴ Szekfű ugyanis a háború végén tartott a „sovinizmus hatványozásától” és a balkanizálódástól.

Közben Dick Manó mint kiadó arra bízta, írja meg a legutóbbi események történetét. Ennek hatására – írta Szekfű – „*mozgásnak indult az eszem, és talán lehetne egy füzetkékben megmagyarázni a magyaroknak, mi történt. (...) A régi világ elmúlt, de az újat a réginek hagyatékától megterhelve kell megcsinálnunk. Mi ez a régi hagyaték, melytől nem fogunk megszabadulni? Az államnemzet, kultúrnemzet stb. Jobb hangulatomban azt hiszem, hogy ilyen könyvvel megkönnyíthetném sok becsületes embernek az átmenetet, másrészt pedig a helyes antisoviniztikus társadalmi belátást terjeszthetném. Máskor viszont: minek írni? – a jövő nem a kis agrárnépek kezében van.*”⁵ Az átalakulást igenlő Szekfű tehát a hagyaték, más szóval az értékek megőrzésére akarta felhívni a figyelmet, de a „füzetkét” végül is nem írta meg.

Az *Új Nemzedék*⁶ 1918. október 26-ai számában **Milotay István** nyílt levelet írt Károlyi Mihályhoz: „*Gróf úr, most azok közül, akik Önt nem ismerik, sokan irigylik, sokan gyűlölik Önt, de ezek nem tudják, mit cselekszenek. (...) Engedje meg, hogy (...) legyen valaki, aki középen áll, aki emberi részvétellel nézi Önt és elküldi Önhöz ezekben a súlyos időkben az őszinteség szavát. Alább közzéteszem azt a levelet, melyet gróf úr a háború elején, a szörnyű 1914 karácsonya előtt intézett hozzám... Ebben a levélben... mikor egy kábult, elvadult, megtévesztett közvélemény üvöltözött körülöttünk félelmesen s e közvélemény élén az az egész sajtó, amely most Ön körül üvöltözik, előre megírta Ön, hogy mi vár reánk, megírta úgy, ahogy most előttünk valóban*

beteljesedik.”⁷

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról (Oktatási segédlet)

1914 karácsonyára ugyanis Milotay cikket kért Károlyitól a háború esélyeivel kapcsolatban, aki ennek nyilvános kifejtését akkor kártékonynak tartotta volna. Bizalmas levelében viszont megírta véleményét, s ezt közölte Milotay 1918. október 26-án, amelyben **Károlyi Mihály** – 1914 decemberében – a következőket írta: „*Ha teljes győzelmet aratunk, a dualizmust sem bírjuk fenntartani, mert a megnagyobbodott monarchia ki nem kerülheti azt, hogy más, föderális jelleggel bíró alakulatot ne vegyen fel, mert hisz minden területiális megnagyobbodása a monarchiának, a szlávoknak a megerősödését fogja jelenteni. Ha a háború egy 50 percentes megegyezéssel végződik, úgy hogy csak a status quo antet tudjuk megmenteni, gazdaságilag tönkre megyünk mi is, Ausztria is (...) Ha végül megvernek, velünk szemben, akik teljesen a germán eszme zsoldosaivá szegődtünk, kegyelmet ösmerni nem fognak és hogy mi fog maradni a monarchiának áttérképése után Magyarországból, arra nem is jó gondolni.*”⁸

1918. október 24-étől – Wekerle miniszterelnök lemondása után – Magyarországnak nem volt kormánya, s IV. Károly a várakozások ellenére sem nevezte ki Károlyit miniszterelnökké. Valószínűleg ekkor fogalmazta meg **Ady Endre** Károlyihoz intézett rövid és keltezetlen táviratát: „*Igaz örömmel, vigasztalással üdvözlöm gróf urat, régen becsült, igaz politikusunkat. Kik igazán szeretik Magyarországot, együtt vannak. Tisztelő híve*”⁹

Október 30-a és 31-e (szerda és csütörtök) a forradalom napjai. Ezekről **Kosztolányi Dezső** így írt K. D. monogrammal a *Pesti Napló* november 3-ai számában¹⁰ megjelent „*Forradalmi napló*”-jában: „*Szerda. Esik az eső – és forradalom van. Itt vagyok az erkély alatt, egy csöpp az óceánban, polgárok, katonák között és érzem, hogy egész életem, minden munkám, tudásom, szorgalmam és vigyázatosságom, mellyel harmincnégy évig megőriztem a szervezetemet, csak arra jó, hogy most vagyok, csak arra szolgál, hogy ebben a nagyszerű pillanatban egy csöpp legyek azon a hullámhegyen, mely az ég felé száguld. Ó, milyen felszabadulás, hogy végre egynek érezhetem magam a tömeggel. A katonák zord puskája, amint az Astoria előtt sorakoznak, egyszerre értelmet nyer és mozdulatukban -- a*

vasak és acélok csörrenésében – isteni erő van. Egy ezredes az erkélyről rekedten élteti a köztársaságot és a forradalmat. Ő is letépte a sapkarózsát, mely úgy sárgult a sapkán, mint fekély a homlokon. (...)

Csütörtök. Népszónokokat hallgatok. Károlyi Mihály áll a hideg esőben. Minden szavát éljenriadalom kíséri. Mintha álomban beszélne, vagy önkívületben, olyan lázas és biztos. Az arca piros, a fülei égneek, a szeme komor. Én pedig nézem, hogy hull nemes fejére az október barátságtalan nyirka és arra gondolok, ebben a világtörténelmi percben is, hogy

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az ősziadás forradalmáról
(Oktatási segédlet)

óvni, védeni kellene a forradalom vezéreit. (...) Tegnap éjjel a puskaropogásban sem éreztem ennyire a testünk gyarló voltát, akkor se féltettem őket annyira, mint ebben a sötét esőben.

A forradalmi város olyan, mint a lázas beteg. Reggel nyugodt, a hőmérő alig mutat pár tizedet, de este – a sötétség beálltával – vadul emelkedik a higanyoszlop a 39 és 40 fölé, s a beteg félrebeszél. (...) ¹¹

Az Újság november 2-ai számában¹² Sz. Zs. (Szöllösi Zsigmond) ugyancsak Forradalmi napló címmel számolt be október 31-e eseményeiről: „Amint kilépek a kapun, vagy tíz-tizenöt ember, katonák, polgárok, köztük két puszkás civil egy főhadnagyot vesz körül. Fölszólítják igen barátságosan, hogy dobja le a kardbojtját és a tisztí rózsát a sapkájáról. A főhadnagy a barátságos kívánságnak éppen olyan barátságos készséggel tesz eleget. Sőt tovább megy. Zsebkést vesz elő és a tisztí csillagjait is lefejtí. Megéltjenzik, fölvirágozzák és továbbengedik. (...) Egy széles vállú, hatalmas termetű őrmester a gyalogjárón megállít egy pár katonát és igazolásra szólítja fel őket. És – csodálatos! – a katonák engedelmesen kotorják elő az írásaikat és senkinek sem jut eszébe a fegyelemnek azt az aktusát megzavarni.

(...) egy idősebb úr egy rendőrrel vitatkozik:

Parancsolja meg, hogy ne lövöldözzenek! – Parancsolja meg ön! Egyformán parancsolunk! De mások is kiáltozzák: – Nem kell lövöldözni! Spóroljunk a munícióval! Egy katona, aki épp az imént durrantott belé a levegőbe, mentegetőző hangon mondja: – Van még kérem, elég! – És egy csomó töltényt mutat. De nem lövöldöz többé. (...) A Rákóczi úton a dübörgés és a lövöldözés kábító. Itt végre egy kávéház, amely nyitva van, de már ez búcsúzkodik: – Kérem gyorsan meginni a kávét, fizetni és távozni. A Nemzeti Tanács parancsára mindjárt zárunk. (...)

A lövöldözésnek erős ellenhatása támad. Karkötős (karszalagos S. K.) emberek, polgárok és civilek vegyesen, nagyon energikusan intik le a durrogatókat és a fegyveres tüntető rögtön, egy ellenkező szó nélkül engedelmeskedik. (...) A Népszínház utca torkolatánál, mint egy áram az óceánban, különös menet hullámoz át a tömegben. Elöl nagy piros tábla, rá fehér betűkkel mázolja:

Éljen a magyar forradalom. Éljen a köztársaság!

A tábla mögött magyar nemzeti színű zászló alatt orosz foglyok, szabályos katonai rendben, oroszul a Marseillaise-t éneklík. Taps kavargó körülöttük. Azután egyszerre, hirtelen támadt, megilletődött némaság. Nemzeti színű zászló mögött, hajadonfővel csupa béna, sánta, bekötözött fejű, mankós és vánszorgóan lépő beteg katona. Valamelyik kórházból jöttek, vagy százan és a Kossuth-nótát éneklík:

Ha még egyszer azt izeni...

A járdák népe leveszi a kalapját, míg a lassú menet elvonul, a kocsikról fehér rózsát szórnak rájuk. Már dél elmúlt. A déli lapokat kapkodják. „Károlyi a miniszterelnök!” A lövöldözés valamelyest megritkul. Az utca fehérlik a temérdek ősziadásától. (...)

Van egy minden idők számára följegyezni való vonása a diadalmas forradalmi nap... délutánjának. Semmi (...) fenyegető, sőt komor sincs benne. Az üzletek mintha csak valami békés ünnepnap okán lennének zárva. Valami csöndes, éppenséggel nem viccelődő, de

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirozsás forradalomról
(Oktatási segédlet)

nagyon megkönnyebbült derű van a hangulatban. Mintha utána lennénk valami nagy rossznak.

Az aggodalmasok az este miatt nyugtalankodnak. A hír, hogy a Tanács kivilágítást rendelt el, jól hat. A gázlámpák kigyúlása a nyugtalanság sötétjét is oszlatja. De más is szárnyat ad a lelkek megkönnyebbülésének. Szemmel látható a rend kiformalódása, ahogyan megkapja kialakulása vonalait. Az autók száguldása már nem céltalan. Itt is, ott is leszáll egy-egy csomó katona és rögtön munkába lép. Hazafelé biztatják az embereket. A puskacsőbe fehér virág van dugva: a föltűzött szuronyon kis nemzetiszínű zászló. A katonák, akik ma a pihenő, kimerült rendőrséget pótolják, csöndesen, de határozottan szitálják a járdákon nyüzsgő tömeget:

Hazamenni kérem! Hazamenni! Katonák a kaszárnyába!

A zsúfolt teherautókon egymás mellett szoronganak tisztek és közlegények. Rangkülönbség mintha nem lenne. De fegyelem és engedelmisség van. A virágos katonák vidáman kiáltják:

Vadászunk! Borra meg puskára!

A dübörgő alkalmatosság minden nyitott vendéglő előtt megáll. Egy pár katona lepattan, bemegy és ahol csak egy pohár szeszes italt is meglátnak az asztalon, ott rögtön vége a lakomának. Minden vendégnek azonnal távozni kell és becsukják a boltot. Italmérési tilalom van és ezt a tilalmat nem veszik tréfára.

A többit se. Amint egy puskalövés hallatszik, az autó száguldva fordul a hang irányába, hogy lefegyverezze a hangos műkedvelőt. A kocsin egész csomó az elkobzott fegyver. Gyalogos patrujok (járőrök) is szorgalmasan és éberrel folytatják a puskavadászatot. A katonától is elszedik, ha céltalanul ógyeleg vele. (...)

A lihegő, izgalmas nap után kimerülten alszik el a város, amely két különböző világ közötti utat száguldott át huszonnégy óra alatt. És az első hang, amely hajnali ébresztőül belévág a némaságba, a nyugalmas, békés, rendes napok zenekarának egy instrumentumáé. A meginduló villamos csengője.”¹³

A forradalom győzelmének napját **Krúdy Gyula** így jellemezte a Déli Hírlap¹⁴ nov. 3-ai számában.: „a 'fegyverek és gépkocsik napján' néhány órát töltöttem a Margitszigeten, miután dobogó szívvel mentem végig a megdicsőült városon, amely szent és őrült volt. Az újságok már leírták a fellobogózt katonai gépkocsikat, lépten-nyomon eldördülő fegyvereket, éneklő katonákat. Háború volt az atyja az októberi forradalomnak. Nem is lehetett megtartani másképpen a keresztelőt, mint fegyverdőrgés közepette.”¹⁵

Babits Mihály a Nyugat november elsejei számában¹⁶ ezeket írta: „ha valaki azt mondta volna szerdán (30-án) este: 'Csináljatok azon a helyen ahol ez a mai Ausztriába ékelt, feudális, félholt, militarista, Tisza István-féle Magyarország hever hagyományos királyhűségében, gyűlölve minden szomszédjától, holnap reggelre egy önálló, független, radikális magyar köztársaságot, mely minden militarizmust

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszi rózsás forradalomról
(Oktatási segédlet)

megtagad és minden nemzetnek barátja, és reggel aki kimegy az utcára, minden katona sipkáján a K betű helyén egy virágot lásson: és mindezt harcok és vérontás nélkül' ha ezt parancsolta volna valami Hatalom és hozzátette volna az ígéretet: 'Béke és szabadság!' és a fenyegetést: 'Pusztulás és halál máskülönben!' – aligha akadt volna köztünk, aki ne éppoly csüggedt szívvel hallotta volna a nehéz feltételt, mint a mesebeli királyfi (...) Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt. És most, hogy ez a csoda megtörtént, a kételkedő ész szinte értelmetlenül áll vele szemben és keresi azt, ami minden emberi tüneménynek hordozója, ami ennek is továbbhordozója lehessen: az akaratot. És csupa belső ellentmondásra talál. A forradalom kétségtelenül egy és egységes, és mégis más képet ölt minden akaratban, más-más nyelvet beszél minden lélekben, mint pünkösdkor az apostolok. Micsoda forradalom ez? (...) Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstüneményt: mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciát! (...) Így olyanná lettek ezek a különböző tendenciák, mint a gyökerek, amelyeknek össze kellett nőni egyetlenegy törzssé, hogy egyesült erővel kilökhessék magukat a föld sötétjéből. Most attól függ a fa erőssége: meddig maradnak együtt, meddig nőnek együtt? Ha rögtön elágaznak a könnyű levegőben: örökké bokor marad a növény, sohase lesz fává. (...) De ha egyszer a fa nagyra nőtt már: minden új forradalom csak annyi lesz, mint új szétválása két ágnak, hogy mentül lombosabb koronája legyen.”¹⁷

Juhász Gyula: AZ OKTÓBERI FORRADALOMHOZ

Fáradtan és csalódva százszor
S száműzve bús fiatalon
A szabad élet asztalától,
Köszöntelek
Forradalom!

Síromban véltelek megérni
S alig mert halkuló dalom
Mint éji szellemet idézni,
Földidézni
Forradalom!

Megáldom rózsás lobogódat
Mint Messiást bús Simeon,
A vérem gyász színébe olvad,
De láttalak
Forradalom!

Tán holnap otthagysz eltiportan,
Mint láncfüvet, domboldalon.
Én láttalak robogni, jól van
Győző szekér,
Forradalom!¹⁸

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszi rózsás forradalomról (Oktatási segédlet)

A Károlyi-kormányt a magyar társadalom politikai, gazdasági és tudományos életének meghatározó személyiségei is nyilatkozatokban ismerték el. **Hadik János** gróf, aki a király megbízásából október 30-án sikertelen kormányalakítási kísérletet tett, november 2-án így nyilatkozott: *„A kormány energikus kezekben van... nyugodt lelkiismerettel mondhatom: abból, hogy ez a forradalmi átalakulás a Nemzeti Tanácsnak a helyzet magaslatára emelkedni tudó higgadsága következtében katasztrófa nélkül ment végbe, én is kivettem a magam részét.”*¹⁹ Ez alatt nyilván azt értette, hogy mint kijelölt miniszterelnök gyorsan félreállt, és maga helyett Károlyit ajánlotta kormányfőnek.

E téren azonban az volt a legnagyobb meglepetés, hogy október 28-án **Tisza István** József főhercegnek ugyancsak Károlyi miniszterelnöki kinevezését javasolta, *„mert már minden más elkésett. Ő még megállíthatja a forradalmi görgeteget, hogyha egy hajszálnyi hazafiság és becsület van a lelkében, akkor még ki is ránthatná az országot a végpusztulás örvényéből.”*²⁰ Ezek után nem elképzelhetetlen, hogy Tisza október 31-én azt üzenté a munkapártiaknak: *„tartsa mindenki hazafias kötelességének, hogy a Nemzeti Tanács köré tömörüljön, és azt támogassa munkájában. Maga Tisza is támogatni fogja a Károlyi-kormányt ezekben a nehéz napokban.”*²¹

Mágnások egy csoportja a főrendiház megreformálására és a radikális földreform megvalósítására hívott fel. *„A birtokreform minél gyorsabb gyakorlati megvalósítása céljából pedig, a törvényhozói intézkedéseket megelőzőleg, a népképviselőnek önként is megajánljuk a magunk készségét.”*²² Az ország zászlósurai pedig arról értesítették Károlyi Mihályt, *„hogy mint egyszerű állampolgárok letessék a hűség esküt a Nemzeti Tanácsnak.”*²³

November 2-án József főherceg és fia is felkeresték a Nemzeti Tanácsot, hogy felelküdjenek. Az eskümintá szerint mindketten becsületükre fogadták, hogy a Nemzeti Tanács rendeleteinek magukat feltétlenül alávetik, és minden intézkedéseiben hűségesen támogatják. Az eskü elhangzása után a főherceg a következőket mondta: *„Csak egy szavam van még. Ameddig e két szív lüktet, – addig a magyar népé lesz s annak tagjaié. Meg vagyok szentül győződve róla, hogy a múlt az elmúlt; a jövőben van az, ahol Magyarország nagysága és virága fog fakadni. Ez szívemnek egyedüli vágya.”*²⁴

Csernoch János hercegprímás november 3-án, vasárnap pásztorlevélben szólította fel a katolikus papságot a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásra: *„Magyarország visszanyerte teljes függetlenségét. Az önálló berendezkedés, a békekötés és a békére átmenet, a közélet és a közrend biztosítása nagy feladatok elé állítja a rövid politikai*

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszi irázás forradalomról (Oktatási segédlet)

forradalom után törvényesen megalakult és a Nemzeti Tanáccsal egyetértőleg működő kormányt.” Külön is kijelentette, „*hogy a magyar Nemzeti Tanács akciójához csatlakozik*”, s szorgalmazta, hogy „*papjai a helységenként megalakítandó nemzeti tanácsokban vegyenek részt.*”²⁵

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a következő szöveget intézte egyházmegyéje papjaihoz és híveihez: „*Krisztusban kedves Fiaim és Híveim! Most nem rövid őszi napokat, hanem korszakokat élünk, melyekben új világ alakul ki. E történelmi idők Magyarország függetlenségét és demokratikus vágyait, a nép széles rétegeinek felemelését és a népjóléti intézmények kiépítését hozzák meg nekünk. Sokáig vártunk erre a nagy történelmi korszakra: vártunk – s nem hiába! Az ország értelmiségében csakúgy, mint az iparosok és földművesek szívében ott élt a remény s ott lobogott szent tűzként a vágy a magyar függetlenség, ezzel a szebb és boldogabb Magyarország után, és most íme, tárva a független államiság és a népszabadság ajtaja, be is lépünk a küszöbén: mutassuk meg tehát, hogy méltók vagyunk rá, ahogy a nagy időkben törpe, satnya népként szerepelni nem akarunk.*”²⁶

Zichy Gyula gróf, pécsi püspök a város Nemzeti Tanácsához küldött levelében így írt: „*Minthogy a törvényes hatalmat a budapesti Országos Nemzeti Tanács és a kebeléből alakult kormány átvette, s ennek szerve gyanánt a pécsi Nemzeti Tanács is megalakult, tisztelettel bejelentem, hogy a pécsi, illetőleg pécssegyház-megyei római katolikus papság ugyanezt a törvényes hatalom birtokosának elismeri, s f. é. november 2-án megtartott értekezlete alapján ahhoz a maga egészében csatlakozik, és a közjóra irányuló tevékenységében készségesen támogatja.*”²⁷

További püspökök, fontos egyházi személyiségek és testületek hasonló nyilatkozatait lehetne még idézni, de nem maradtak el mögöttük a világiak sem. Már október 31-én megjelent a Magyar Kereskedelmi Csarnok népes küldöttsége *Madarassy-Beck Gyula* vezetésével, hogy esküt tegyen a Nemzeti Tanács előtt. November 1-jén feliratban, illetve írásbeli jegyzékben csatlakozott a tőzsdetanács, a Községi és Körjegyzők Országos Egyesülete, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, élén *Rubinek Gyula* elnökkel. A képviselőház tisztviselői élén megjelent a Nemzeti Tanács előtt *Szász Károly*, a képviselőház elnöke, hogy bejelentse csatlakozásukat. A továbbiakban csatlakozott az országos Központi Hitelszövetkezet, majd megjelentek a Nemzeti Tanács előtt a budapesti pénzintézetek képviselői: *Lánczy Leó*, *Ullmann Adolf* báró, *Krausz Simon*, *Madarassy-Beck Gyula* báró, *Walder Gyula*, *Madarassy-Beck Marcell* báró, *Kelemen Gyula* és *Éber Antal*, hogy bejelentésük csatlakozásukat.

Az országos Bírói és Ügyészi Egyesület budapesti osztályának csatlakozó ülésén *dr. Oszwald István* a budapesti törvényszék elnöke arra figyelmeztetett: „*Össze kell tartani, hogy a magyar haza nem csak legyen, hanem megújultan kerüljön ki a minden erőt megfeszítő*

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirozsás forradalomról (Oktatási segédlet)

küzdelemből. Most kell igazán beteljesedni a mondásnak: Magyarország nem volt, hanem lesz.”²⁸

A Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Berzeviczy Albert elnök és Heinrich Gusztáv főtitkár jelentek meg. Berzeviczy azt kérte a Nemzeti Tanácstól, hogy védelmezze meg a hazafias tudományos munka értékeit, s felajánlotta közreműködését. Heinrich pedig a következőket mondta: „Ami ma itt történik, az már nem politika, hanem nemzeti mozgalom. Az Akadémia tehát a legnagyobb örömmel üdvözli a forradalmat, mert az a meggyőződése, hogy az a tudomány fejlődésére is kedvező hatással lesz.”²⁹

Mindezekkel párhuzamosan az egész országból érkezni kezdtek a csatlakozó levelek és küldöttségek. A Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége például 26 ezer tanító nevében csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. A magyarság döntő többsége tehát örömmel és bizakodó lelkesedéssel fogadta az őszirozsás forradalom győzelmét és a Károlyi-kormány megalakulását. S a fehér virágban nem a halál virágát látta:

Telekes Béla: FEHÉR VIRÁG

(...)

Fehér virág, fehér őszi rózsza...

Másszor holtak napjának díszé,

Most új élet felvirágozója...

Halott hősök küldték azt ide!

(...)

Diadalunk fehér, szép virága,

Tiszta vágyunk szent jelképe vagy!

A magyar nép csak ily sorsra vágyva

Kis honában most lesz végre nagy!³⁰

Az őszirozsás forradalom békés győzelmén véres foltot ejtett Tisza István tragédiája, akit október 31-én késő délután egy fegyveres csoport a lakásán meggyilkolt, s ezzel épp a forradalomnak és vezetőinek okozta a legnagyobb kárt. Ahogy Hock János mondta a hír hallatán: „Ennél nagyobb csapás nem érhetne volna az országot.”³¹ Krúdy Gyula a *Magyarország* november 3-ai számában³² – *Az utolsó Tisza* – címmel ezeket írta: „Okos ember volt, tudhatta, hogy nem viszi el szárazon négy esztendő történetét, sőt meg kell fizetnie mindenért, amit ifjúkora óta nemzete ellen vétett. Hiába nevezte néhány nap előtt paródiának ezt a forradalmat – ő már napok óta a siralomházban ült, minden felhangzó lépés az ismeretlen hóhér lépése volt, álma Machbethé, ébredése az élőhalotté, óramutatója a reménytelenségé... Ezt tudni kellett neki, hisz eszes volt, mint kevés magyar; halálra szánt volt, mint az üldözött lelkiismeret, amelynek a megváltás köpenyében mutatkozik a halál; a világgal való megbékélést kereste keserves kedvű huszárjai között ezredes korában; a végzetet csalogatta maga felé, amidőn szennyes pártja élére ült és farkasszemét nézett Károlyival. (...)

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról (Oktatási segédlet)

Ő azon a nevezetes képviselőházi ülésen már érezhette hidegedni szíve körül a vért, erőtllenül s reménytelenül, lehetőleg érzékeny búcsúzkodások nélkül s egyéb válást nehezítő körülmények nélkül óhajtott innen eltávozni. Felment ugyan az elnöki emelvényre, hogy még egyszer megmutassa horgas alakját azoknak, akik az ő kedvéért üvöltöttek. De én igen jól láttam, hogy bele sem nézett a jegyző írásaiba, ahová a következő szónokok voltak feljegyezve. Nem akart ő már azután többé egyetlen szót sem szólani, midőn élete legnagyobb szégyenét, halálos ítéletét bevallotta a képviselőházban, hogy: 'a háborút elveszítettük!' – Amit még ezután mondott és tett: az egy ébrenalvó, félhalott, világból eltávozott ember reflexmozdulata volt. A halottnak is kínó a szakállja.

Ő meghalt abban a déli órában, amikor az ellenpárt vezére, Károlyi Mihály a történelmi igazság erejével percekig végigmérte s ő nem mert többé szeme közé nézni a gyűlölt ellenségnek. (...)

Az utolsó bálványa volt annak a régi Magyarországnak, amely erőszakosságait s gáztetteit, lelkiismeretlen cselekedeteit egy politikai hitvallás tágas köpenyége alatt követte el. A vallásüldözés óta szerette a régi Magyarország a lelkiismeretét altatgatni a vezér felelősségével. A Tiszák csaknem egy fél évszázadon át üstökön ragadták a régi magyarság bűnöző hajlandóságát. És a Tiszák győzték lelkiismerettel. Varázsló erővel, az emberek gyöngé karakterébe mártott bűvészzel, néhány üres jelszóval és az ország javaiból való készpénz-fizetéssel hódították meg Magyarországot. Kémek, kortesek, atyafiak, cimborák, lesipuskások becstelen országa szállt sírba az utolsó Tiszával, bár ő maga olyan tisztakezű ember volt, amilyen senki hívei között. De régi dolog, hogy a gazemberek mindig becsületes embert választanak királynak.

Egykor, midőn nyitott sírgödre mellől eloszlik a gyűlölet fáklyafüstje, még közelebről lehet látni a vak Tiszát, aki a nyomorékok konokságával, a testileg hibások érzékenységgel és a szentek s örültek fanatizmusával halt hősi halált a háború utolsó esztendőjében.”³³

Szekfű Gyula 1918–1919 fordulóján kezdte *Három nemzedék* című könyvének írását. Ennek 1920 júliusában kelt előszavában ugyan „októberi katasztrófának” nevezte az őszirózsás forradalmat, de könyvének utolsó fejezetében határozottan bírálta Tisza Istvánt is, aki „Azt hitte, hogy a nemzet belső életét megváltoztathatja, ha a beteg központi szervet, a képviselőházat, sikerül meggyógyítania. Ez a formalisztikus gondolkodás magyarázza folytonos kudarcait. (...) Az az orvos, ki a betegséget a parlamenti szervben akarja megszüntetni, csak tüneti kezelést végez: a lázat bár leszorítja külsőleges, erőszakos eszközökkel, de a testben lappangó betegség székhelyét még meg sem közelíti, a kórt le nem győzte, csak megnyilvánulását szüntette meg ideig-óráig. Tisza István ilyen tüneti kezelést végzett közpályáján s ebben különbözik az igazi reformmagyartól, Széchenyitől. (...) Tisza István a kor állami illúzióinak alávetve nem volt képes az okokat megtalálni... mert a képviselőházi anarchia csak jelensége volt, elmérgesedett kelevénye a közjogi viszálynak, a hamis közjogi helyzetnek, ez viszont a nemzeti gondolkodás elváltozásának. A bajból ily olcsó áron, házszabályok készítésével vagy hasonló rendelkezésekkel nem, csakis Széchenyi tanait követve, egész lelki életünk reformja árán emelkedhettünk volna ki.” Tisza sajnos „nem állította energiáját és kristálytisza jellemét a parlament körén túlemelkedő, magasabb feladatok szolgálatába, minő lett volna a kivándorlás megakadályozása, a középirtokos osztály megteremtése, a nemzeti értelmiség erősítése és tömörítése.”³⁴

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az ősziromlás forradalmáról
(Oktatási segédlet)

A forradalom győzelme után fel-felidéződtek a háborús emlékek. Kosztolányi Dezső november 10-én megjelent *Visszajáró dalok*³⁵ című írásában azt kérdezte: „Emlékeztek-e az első dalra? Én láttam, amint a mozgósító plakátok előtt megállt néhány detektív – nem a mostani rendőrség bátor vitézei, kik megcsinálták a magyar forradalmat, de még a régi rendszer hivatalnokai – és minthogy senki sem lelkesedett, kezüket a szívükre szorítva, külön napidíjért elénekelték a háború első, gyalázatos nótáját: "Megállj, megállj, kutya Szerbia..." Az utca, mely ősidők óta nem változott, velük énekelt. Ezt a képet soha sem tudom elfelejteni. Akkor se, mikor már boldog-boldogtalan, piros arccal szónokolt a kávéházi márványasztalokról. Két nap múlva aztán új ének harsogott az utcán, "Kossuth Lajos azt üzenté..." egy kis munkapárti (Tisza István pártja, S. K.) változtatással: "Ferenc Jóska azt üzenté..." Gyötrelmes volt hallgatni ezt, szégyen és sötétség borította el lelkünket, az ablaktáblákat becsuktuk, de azokon keresztül is átszűrődött a gúnydal, melyet a magyarság torán énekelték árva, ezerszer árva áldozatok. (...) a katonákat a háború sebészei elaltatták, elvették az öntudatukat, fejükre nyomták a katonasípkát, mint a kloroformos-sisakot és itatták a mai államok altatójával, a borral, sörrel és pálinkával. (...)

Hallgatózom, mit énekel most az utca, a forradalmi, a szabad, a békére vágyakozó. Csend van. Senki se dalol. A katonasípkákat és a kloroformos-sisakokat – levették a fejekről, a pálinkás boltokat bezárták, a pálinka többé nem énekel. A betegek – ocsúdó érzékekkel, vattába pólyált lábakkal, megcsönkítva és halálra fáradtan – felébrednek lidérces álmukból és látják, hogy mi történt.”³⁶

Mórícz Zsigmond szintén a csendre, a nyugalomra figyelt fel. A Lehel téri piacon egy orosz fogoly olvasni kezdett egy plakátot. „'a magyar a népek békés szövetségét akarja...' Megdöbbenő volt, mikor hangosan, lassan olvasta a szókat... A szegény emberek odagyűltek az orosz fogolyhoz és vele olvasták. Bele-belemondtak egy-egy szót, amit az orosz nem tudott elolvasni. Meg is magyarázták egy-egy odavetett másik szóval, amit a muszka nem értett.

A háború legmeghatóbb népgyűlése volt ez.

Nem volt ujjongás, láztól csillogó szemek. Nem volt lelkesedés, harsogás és testi mámor. Itt valami mély, mély és csöndes érzés volt csupán: mint mikor a súlyos beteg átment a válságon, s ezt maga is megérti. Az életben maradás mély, bágyadt és nyugalmas öröme.”³⁷

Krúdy Gyula a vesztes háború poklából hazatérő katonáknak a hazával, az otthonnal való gyötrelmes találkozására figyelmeztetett a *Déli Hírlap* november 10-ei számában: „Akármilyen világot lelnének itthon, még a régit is: nekik az új volna, mert négy esztendő alatt mindent el lehet felejteni. Ámde találnak egy új országot, amelyről fogalmuk sem lehetett. Köztársaság felé áhító, népszabadságokért hevülő, most még fenekestől felfordult világot, amelyben elhelyezkedniök kell. Amilyen bekötött szemmel, amilyen programtalanul ugrott bele a nemzet négy esztendő előtt a háborúba: amennyire fogalma sem volt egyetlen dalos bakának sem arról, hogy Európa vágóhídjára viszik ki országából: ahogyan győzni és felülkerekedni akartunk maroknyi erőnkkel és oroszláni bátorságukkal, nekünk nem vétett és általunk nem gyűlölt nemzetek önérzetén: – olyan tudatlanul jött meg az argonauták úttjáról a sok milliós magyar hadsereg. Jönnek, s nem tudják, hogy mi a teendőjük itthon. (...)

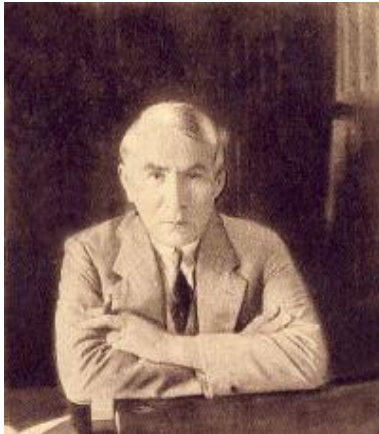
Ez az ország megbánta s megszenvedte tévedéseit, amellyel legjobbjaikat a csatába küldte. Nem várja őket rábeszélés, szíves szó, ölelő kar, nyájas kézzszorítás azért, hogy

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról
(Oktatási segédlet)

felejtse el négy esztendőt az életükből, s kezdjünk új boldog életet. Nem mondja nekik senki, hogy itthon nem szabad senkit sem bántani. Sem a kínszenvedésekben megtört, megtántorodott szegény asszonyt, sem a meggazdagodott szomszédot, sem a magántulajdont. Csinálják meg a legrövidebb idő alatt az új törvényeket, amelyek nyomban elválasztják feleségétől a megsebzett szívű katonát, mielőtt eszébe jutna a gyilkosság. Csinálják meg holnap az új birtokpolitikát, hogy mindenkinek legyen helye a földön. Ordítsa minden száj s írja minden toll, hogy újjászülettünk s felejtsük el végképpen a setét múltat. Mindenki legyen testvér és a szívek is és a kezek is ejtsék ki a kést, amellyel eddig egymáshoz közeledtek.

Hol vannak a népszónokok? Hol vannak az írók?

Ráérünk hivatal után nézni akkor is, ha valóban rend lesz Magyarországon.”³⁸

Kosztolányi és Krúdy írásaival egy időben hasonló gondolatokat fogalmazott meg **Móra Ferenc** a szegedi Nemzeti Tanács népgyűlésén: „Az európai nagy tűzvész lobogása mindenfelé megreszketteti az amúgy is elgyötört polgári lelkeket, mert a polgári lelkek nincsenek vele tisztában, miről van itt szó. Ezt a népgyűlést, amilyent ma sokat tartanak az országban, azért hívtuk össze, hogy erről a helyről kiáltsuk Önök felé a bátorítás ígét: nem az erőszak forradalma ez, hanem a legnemesebb erő és ettől senki ne féljen, akinek a lelke tiszta és ujjongjon mindenki, aki örömben és szenvedésben minden ember testvérének érzi magát. Akinek helyén van a szíve, aki nem a más nyomora árán akar boldog lenni, aki nemcsak vallja, hanem hiszi is, hogy az élet terített asztalához minden embernek jussa van leülni, mert oda minden ember egyformán hivatalos. Annak tiszta és szent ünnepe van ma, amelyen az embernek térdre kell hullania az emberiség nagysága előtt. Ha a történelmi magyarságnak minden oka meg is van rá, hogy jajveszékelve nézzen a véres asztalra, amelyen a háborúcsinálók és a német-barátok bűne miatt az ártatlan Magyarországot felkoncolják.

Polgártársak, félteneivalónk csak egy van, amit azonban közösen kell féltenuk mindnyájunknak, a belső rend, mint a kivívott eredmények biztosítója és a jövő záloga. (...)” A népgyűlés végén pedig a következőket mondta: „Az új Szeged harmadik népgyűlését azzal a kéréssel zárom be, oszoljanak szét teljes rendben és térjenek haza a megbékültség érzésével. Éljen a magyar népköztársaság, mint az eljövendő európai köztársaság egyik láncszeme.”³⁹

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról
(Oktatási segédlet)

IRODALOM

- *Az Est*. IX. évf. 258. sz. 1918 nov. 3.;
- HOCK János (1935): *Börtönvirágok*. A szerző magánkiadása, Budapest;
- JÓZSEF főherceg (1934): *A világháború – amilyenek én láttam*. VII. Tirol védelme és összeomlás (1918. július 21.-1918. november 26.) MTA, Budapest;
- KÁROLYI Mihály (1968): *Az új Magyarországért*. Magvető Könyvkiadó, Budapest;
- *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Szerk. HAJDÚ Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.;
- „*Mindenki újakra készül...*” I-II. Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szerk. JÓZSEF Farkas. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.;
- *Pesti Hírlap*, XLI. évf. 143. sz. 1918. nov. 2.; *Pesti Hírlap*, XLI. évf. 144. sz. 1918. nov. 3.;
- SZEKFŰ Gyula (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas – ÁKV, Budapest;
- VÉRTESY Miklós (1972): Hóman Bálint és Szekfű Gyula 1918-ban. *Valóság*, 15. évf. 7. sz. 56-59.

ABSTRACT

Salamon, Konrád

Contemporary Accounts of the Aster Revolution

To complement the paper published in the Studies section, I have collected a small bunch of opinions and statements which were expressed and published by those who participated in events or observed them as contemporaries - with one or two exceptions - during the Aster Revolution. These statements - correct evaluations of what happened - are in agreement that the creation of a parliamentary democracy after the defeat in the war would have been, for Hungary, the most tenable path and the best political solution. Thus they were supportive of the changes brought by the Aster Revolution and the proclamation of the republic. The contemporary opinions expressed here by a number of people differ significantly from their later recollections and positions in a number of cases.

JEGYZETEK

¹ HÓMAN Bálint (1918): *Néhány nap a magyar történelemből*. Atheneum, Budapest

² VÉRTESY Miklós (1972): Hóman Bálint és Szekfű Gyula 1918-ban. *Valóság*, 15. évf. 7. sz. 56-59.

³ Uo. 57. (Vértesy Miklós megfogalmazása.)

⁴ Uo. 57-58.

⁵ Uo. 57.

⁶ 1913-tól politikai, szépirodalmi és gazdasági folyóirat, 1919 augusztusától 1944-ig katolikus napilap, 1918-ban szerkesztője Mlotay István.

⁷ *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Szerk. HAJDÚ Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 249.

⁸ Uo. 120.

⁹ Uo. 251.

Salamon Konrád: Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszi forradalomról
(Oktatási segédlet)

- ¹⁰ *Pesti Napló*, 69. évf. 258. sz. 7.
- ¹¹ „Mindenki újakra készül...” I. Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szerk. JÓZSEF Farkas. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 45.
- ¹² *Az Újság* (1918. nov. 2.) XVI. évf. 257. sz. 2-3. (A napilap Tisza István gróf konzervatív liberális irányának orgánusaként indult 1903-ban, és 1925-ben szűnt meg.)
- ¹³ *Mindenki újakra készül...” I.* 36-40.
- ¹⁴ Budapesti Napilap (bulvárlap) 1917 és 1919 között.
- ¹⁵ *Mindenki újakra készül...” I.* 47.
- ¹⁶ BABITS Mihály (1918): Az első pillanatban. *Nyugat*, 11. évf. 21-22. sz.
- ¹⁷ „Mindenki újakra készül...” II. 7-9.
- ¹⁸ Az első évfordulóra megjelent vers elé a következő bevezetés került: „*Ma adom ki ezt a verset mementónak, ma, amikor gyalázzák és megtagadják árulói az októberi magyar forradalmat.*” (Kronika, 1919. okt. 15.)
- ¹⁹ *Pesti Hírlap* (1918. nov. 2.) XLI. évf. 143. sz. 5. (Népszerű napilap – a háborúban a félmillió példányszámot is elérte –, amely 1944-ben szűnt meg.)
- ²⁰ JÓZSEF főherceg (1934): *A világháború – amilyenek én láttam. VII.* Tirol védelme és összeomlás (1918. július 21.-1918. november 26.) MTA, Budapest, 553.
- ²¹ KÁROLYI Mihály (1965): *Egy egész világ ellen.* Gondolat Kiadó, Budapest, 395.
- ²² *Pesti Hírlap* (1918. nov. 2.) XLI. évf. 143. sz. 5.
- ²³ *Pesti Hírlap* (1918. nov. 3.) XLI. évf. 144. sz. 11.
- ²⁴ KÁROLYI Mihály (1968): *Az új Magyarországért.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 389.
- ²⁵ *Pesti Hírlap* (1918. nov. 3.) XLI. évf. 144. sz. 11.
- ²⁶ KÁROLYI (1968) 387.
- ²⁷ Uo. 388.
- ²⁸ Uo. 384.
- ²⁹ Uo. 385.
- ³⁰ *Az Est* (1918 nov. 3.) IX. évf. 258. sz. 7. (A címével ellentétben délben megjelenő népszerű bulvárlap 1914 és 1944 között létezett.)
- ³¹ HOCK János (1935): *Börtönvirágok.* A szerző magánkiadása, Budapest, 31-32.
- ³² *Magyarország*, 25. évf. 258. sz. (1893-tól az első este megjelenő politikai napilap, 1917-től az Est-konzern tulajdonában volt, 1939. évi megszűnéséig.)
- ³³ „Mindenki újakra készül...” I. 49-50.
- ³⁴ SZEKFI Gyula (1989): *Három nemzedék és ami utána következik.* Maecenas – ÁKV, Budapest, 375-377.
- ³⁵ *Pesti Napló* (1918. nov. 10.) 69. évf. 264. sz. 11.
- ³⁶ „Mindenki újakra készül...” II. 32-33.
- ³⁷ Uo. I. 201.
- ³⁸ Uo. II. 34.
- ³⁹ Uo. 35-36.